

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

Шпиль Оксана Богданівна

УДК 811.161.2'367.626.1-112"15/16"

**ГРАМАТИКА І СЕМАНТИКА ЗАЙМЕННИКА
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТОЛІТЬ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
ДИДИК-МЕУШ Ганна Михайлівна,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, старший науковий
співробітник відділу української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
НАЄНКО Галина Михайлівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, доцент кафедри
української мови та прикладної лінгвістики

кандидат філологічних наук, доцент
КУЗЬМА Ірина Теодорівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, доцент
кафедри української мови

Захист відбудеться 29 листопада 2016 року, о 14 годині, на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 312.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 27 жовтня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Пам'ятки української мови є вагомим та достовірним джерелом лінгвістичних досліджень, тому що сприяють вирішенню низки актуальних проблем: періодизація літературної мови та роль у цьому процесі політично-ідеологічних чинників (Ю. Шевельов, О. Горбач, В. Німчук, Г. Півторак, О. Ткаченко), характеристика староукраїнської мови, розмежування мови простої і мови книжної з урахуванням територіально-діалектних особливостей (І. Огієнко, Л. Гумецька, В. Німчук, П. Гриценко, І. Чепіга, В. Передрієнко, Л. Коць-Григорчук, Д. Гринчишин, В. Грещук, В. Мойсієнко) і відтворення суспільної та індивідуальної мовної свідомості українців XVI–XVII ст. (У. Єдліньська, А. Свашенко, Г. Войтів, Л. Гнатюк, Г. Насенко, У. Добосевич, Н. Пуряєва, Г. Дидик-Меуш) та ін.

Тексти українських писемних джерел є необхідними і для розв'язання конкретних, проте не менш актуальних завдань, наприклад, для аналізу мовних одиниць різних функціональних рівнів. У цьому контексті детального вивчення потребують також частини мови, зокрема займенник.

Займенники посідають важливе місце в реєстрах історичних словників української мови, а саме: «Історичного словника українського язика» за редакцією Є. Тимченка, «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» (голова редколегії – Л. Гумецька) та «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (відповідальні редактори – Д. Гринчишин, М. Чікало, Г. Войтів).

Існує чимало праць про займенник у сучасній українській літературній мові та в діалектах (І. Матвіяс, Ю. Шевельов, Й. Дзензелівський, В. Ожоган, І. Дудко, Н. Тесленко, М. Онишкевич, М. Сюсько, О. Тимко-Дітко, Х. Макович, Г. Волчанська та ін.). Займенник у діахронії став об'єктом фрагментарного аналізу в окремих розвідках (С. Самійленко, І. Матвіяс, Л. Батюк, В. Мойсієнко, Т. Бичкова та ін.) і частиною фундаментальних досліджень з історичного словотвору, морфології та синтаксису української мови (Л. Гумецька, С. Бевзенко, І. Керницький, С. Самійленко, Г. Насенко, О. Литвиненко, І. Кузьма, Д. Якимович-Чапран, О. Крижанівська, Й. Гетка та ін.).

Займенник в українській мові XVI–XVII ст. не був об'єктом спеціальних наукових студій, що й зумовлює **актуальність теми** пропонованої дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено в межах планової теми відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українська історична та діалектна лексикологія та лексикографія» (шифр 0108U010868).

Мета дослідження – описати займенники української мови XVI–XVII ст. із погляду їх семантики та граматики.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– простежити історію становлення наукового поняття «займенник» і формування відповідної термінологічної бази, узагальнити погляди мовознавців на статус займенника як частини мови;

– укласти реєстр займенників на підставі текстів пам'яток української мови XVI–XVII ст. і виокремити необхідні мікроконтексти;

- поділити займенники XVI–XVII ст. на розряди за значенням, порівняти із системою займенників української мови XIV–XV ст.;
- проаналізувати займенники за походженням, відтворити їх значеннєву базу, подати граматичну характеристику;
- з'ясувати особливості вживання займенників відповідно до жанру і стилю пам'яток;
- визначити характерні для них парадигматичні та синтагматичні зв'язки; встановити синтаксичну роль;
- засвідчити збереження займенників у сучасній українській літературній мові та в діалектах.

Об'єкт дослідження – займенники в текстах українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.; *предмет дослідження* – особові та присвійні займенники, їхні семантичні та функціональні характеристики.

Джерельною базою дисертації слугували матеріали картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів) та оригінали деяких рукописів (зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника). Опрацьовано рукописні та друковані граматики кінця XVI – початку XXI ст. Залучено матеріали загальномовного та діалектних словників української мови.

У дисертації застосовано такі **методи дослідження**: описово-аналітичний, зіставно-типологічний (характеристика спільних і відмінних рис займенників в українській мові різних часових зрізів), порівняльно-історичний (виявлення змін у семантичній структурі із залученням свідчень інших слов'янських мов), метод семантико-синтаксичного моделювання (пошук мікроконтекстів, виокремлення стійких словосполучень), прийом кількісного аналізу (встановлення кількості й частотності займенників) та метод інтерпретації (розкриття змісту і тлумачення тексту).

Наукова новизна одержаних результатів у тому, що: *уперше* сформовано корпус займенників української мови XVI–XVII ст. і зібрано необхідну ілюстративну базу (понад 10 тис. контекстів); започатковано комплексне дослідження займенникової системи; *узагальнено* погляди на походження займенників, на їх поділ на розряди за значенням, на прийоми аналізу семантики обраних мовних одиниць; *з'ясовано* деякі питання специфіки займенника як самостійної частини мови; *поглиблено* методологію аналізу морфологічних класів слів, зокрема займенника.

На захист винесено такі **положення і результати**:

- для аналізу займенників української мови XVI–XVII ст. обґрунтовано використання комплексного підходу, який дає змогу охопити формальну і змістову складову мовної одиниці, залучення контексту, відомостей з інших галузей лінгвістики;
- займенники української мови XVI–XVII ст. поділяємо на вісім розрядів (особові, зворотний, присвійні, питально-відносні, вказівні, означальні, заперечні та неозначені) і детально аналізуємо особові та присвійні займенники;

- семантика особових і присвійних займенників XVI–XVII ст. має свої особливості, пов'язані із жанрово-стильовою специфікою тексту;
- словозміна займенників засвідчує суплетивізм, використання повних та коротких форм, форм із протетичним приголосним чи без нього;
- синтаксична роль займенників в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. така ж, як у сучасній українській мові;
- займенники XVI–XVII ст. були частиною лексикалізованих словосполучень, численних шанобливо-ввічливих і гонорифічних виразів;
- сучасна українська літературна мова та її діалекти загалом зберегли займенникові форми XVI–XVII ст.

Теоретичне значення дисертації зумовлене удосконаленням деяких аспектів дослідження займенника як самостійної частини мови, зокрема з'ясування особливостей семантики і граматики займенників у межах мікро- та макроконтекстів.

Практичне значення дисертації в тому, що її можна використати в лексикографічній роботі, зокрема під час укладання «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», а також у теоретичних і практичних курсах з історичної граматики та сучасної української мови і діалектології.

Особистий внесок здобувача. Усі результати наукового дослідження отримано самостійно; статей у співавторстві немає.

Апробація результатів дослідження. Окремі розділи та дисертацію загалом обговорено на засіданнях відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ (2013–2015). Основні положення й результати роботи представлено на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: «Мова і культура» (Київ, 2013), «Проблема традиції в українській культурі» (Харків, 2013), III Міждисциплінарні гуманітарні читання (Переяслав-Хмельницький, 2014), «Мова як світ світів: граMATика і поетика української мови» (Київ, 2014), «Filologia i kultura: problemy i perspektywy» (Szczecin, Polska, 2014), Тимченківські читання «Пам'ятки української мови: стилі та жанри» (Львів, 2015), «Мова як світ світів: граMATика і поетика текстових структур» (Київ, 2015), «Filologia, socjologia i kulturoznawstwo. Priorytetowe obszary nauki» (Zakopane, Polska, 2015), «Рідне слово в етнокультурному вимірі» (Дрогобич, 2015), «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2016), на засіданнях Мовознавчої комісії НТШ (Львів, 2014–2016).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 11 статтях, 6 із яких опубліковано у фахових наукових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 2 – у закордонних виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі списку умовних скорочень, списку ілюстративних джерел (155 позицій), вступу, трьох розділів та висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (55 позицій), списку використаної літератури (297 позицій) та трьох додатків. Загальний обсяг дисертації – 280 с., із них 192 с. – основного тексту, додатки подано на 27 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність та наукову новизну обраної теми, сформульовано мету й основні завдання роботи, окреслено методи дослідження й представлено джерела фактичного матеріалу. Визначено практичне й теоретичне значення одержаних результатів.

Перший розділ «Займенник як об'єкт вивчення і кодифікації в українському мовознавстві» складається із шести підрозділів. У *першому підрозділі «Займенник у давньоукраїнській мовознавчій традиції»* ідеться про займенник як об'єкт опису та кодифікації в українській мовознавчій науці XVI–XIX ст. У перших українських граматиках спілки «Адельфотес» (1591), Л. Зизанія (1596) та М. Смотрицького (1619) на позначення поняття «займенник» вжито синоніми *мѣстоима* та *мѣстоименіє*. Тривалий час мовознавці, зокрема О. Павловський, І. Могильницький, М. Лучкай, І. Вагилевич, послуговувалися терміном *мѣстоименіє*. У посібникові «Руская языкоучебная читанка» (1862–1863) невідомого автора вжито термін *заименникъ*, який закріпив у науковій мові О. Партицький (1873). Назву *займенник* використав Є. Тимченко в «Українській граматиці» (1907); вона є нормативною для відповідного класу слів сучасної української мови.

У староукраїнській граматиці займенник трактували як змінну самостійну частину мови, що «заступає іменник», і пропонували його поділ на розряди за значенням: «Адельфотес» подає 5 розрядів (*первообразный, зиждителный, показательный, наносный і сложный*), а «Методична граматика руської мови» В. Коцовського та І. Огоновського (1894) – 7: *особові, зворотний, присвоюючі, вказуючі, відносні, питайні, неозначені*.

У *другому підрозділі «Займенник у сучасній українській граматичній традиції»* розглянуто два основні підходи до визначення статусу займенника: 1) *традиційний* – відповідно до якого займенник становить особливий клас слів без конкретно виявленого матеріального змісту; він – як еквівалент іменника, прикметника і числівника – дає найзагальніше уявлення про предметність, ознаку й число (Є. Тимченко, В. Сімович, О. Курило, Ю. Шевельов, І. Матвіяс, М. Леонова, М. Плющ, В. Горпинич, Г. Наєнко та ін.); 2) *нетрадиційний*, основою якого слугує функціональний критерій аналізу. У межах останнього можна виокремити два напрями, відповідно до яких займенники: а) не формують окремої частини мови і є підкласами іменника, прикметника, числівника або прислівника (П. Горецький, І. Шаля, М. Наконечний, І. Вихованець, О. Безпояско та ін.); б) мають значення предметності, граматичні категорії і роль у реченні такі ж, як в іменника, прикметника, числівника, тому ці слова є іменниками, прикметниками і числівниками певного періоду творення їх семантики (І. Кучеренко). Подано короткий огляд відомостей про займенник в українських граматиках XX–XXI ст. та на підставі міркувань мовознавців з'ясовано значення термінів «семантика займенника» та «граматика займенника». У роботі дотримуємося традиційного погляду: займенник – окрема самостійна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки та кількість, не називаючи їх; займенники мають свої семантичні і формальні характеристики, відмінні від інших частин мови.

У наступних *двох підрозділах* – «*Займенник як об'єкт вивчення в діяхронії*» та «*Займенник як об'єкт вивчення в діалектології*» – охарактеризовано низку праць про функціонування займенників в українській мові попередніх періодів (С. Самійленко, Л. Гумецька, С. Бевзенко, І. Керницький, Г. Наєнко, В. Мойсієнко та ін.) і в діалектах (матеріали «Атласу української мови» і «Атласу українських говірок Північної Буковини» К. Германа, дослідження М. Онишкевича, П. Лизанця, М. Сюська, Н. Хобзей, Т. Ястремської та ін.).

П'ятий підрозділ «*Займенник в українській мові XIV–XVII ст.*» містить: а) огляд пам'яток як ілюстративного матеріалу; б) загальну характеристику корпусу займенників XVI–XVII ст., уперше сформованого за опрацьованими джерелами; в) порівняння із займенниками української мови XIV–XV ст. Географія написання пам'яток української мови доволі широка: Берестя, Біла Церква, Вільна, Вінниця, Житомир, Кам'янець, Київ, Луцьк, Львів, Овруч, Острог, Почаїв, Снятин, Чернігів та ін. Кількість та жанрово-стильова різноманітність текстів дала змогу отримати об'єктивні результати.

На підставі джерельної бази укладено реєстр з 118 займенникових одиниць української мови XVI–XVII ст. і покласифіковано їх за розрядами: особові (*азь, я, ми, ти, ви, онь, овунь, в'нь*), зворотний (*себе, са, се, сь*), присвійні (*мой, муї, нашъ, твой, вашъ, свой, свуй*), питально-відносні (*еликий, каковий, коликій, которий, котрый, ктурый, хто, кто, чий, што* та ін.), вказівні (*овый, оный, онь, сесь, сей, сий, тотъ, той, тень, тотой, тамътой* та ін.), означальні (*весь, вселакий, всякий, вшелкий, вшелякий, вшисткий, каждый, кождый, кожный, инакшый, инакий, иншый, инний, самъ, самый* та ін.), заперечні (*нихто, никто, н'що, ничъ, никакий, ничый, никоторый, н'який* та ін.), неозначені (*будь кто, будь який, варе которий, варе кто, варе що, дешто, деякий, коликоторый, которысь, ктогодъ, ктокольвекъ, ледахто, ледащо, ледакий, ничто, н'кто, н'который, н'кий, н'який, хто будь, хто колвекъ, хтось, чий колвекъ, чийсь, штось, якийсь* та ін.). До найуживаніших належать такі займенники: присвійний *свой*, вказівні *тотъ* і *той*, особовий *я*, питально-відносний *которий* та означальні *самъ* і *весь*.

У дисертації детально проаналізовано два розряди займенників – особові та присвійні. Вибір можна пояснити тим, що займенники саме цих розрядів: 1) вказують на предмети, явища та ознаки, не називаючи їх, і репрезентують два найбільші класи іменних слів (іменників та прикметників); 2) мають тривалу історію вживання та високу частотність використання, що дає змогу дійти об'єктивних висновків щодо функціонування їх в українській мові XVI–XVII ст.; 3) яскраво ілюструють тривалий взаємозв'язок між одиницями цих розрядів, що сприятиме ґрунтовним висновкам про історію українських займенників загалом.

У *шостому підрозділі* «*Методологія дослідження граматики і семантики займенника в українській мові XVI–XVII ст.*» описано застосовані методи та прийоми дослідження займенника, а також особливості роботи з писемними пам'ятками.

Другий розділ «**Особові займенники в пам'ятках XVI–XVII століть**» складається із трьох підрозділів.

У *першому підрозділі «Особові займенники я – ми»* проаналізовано семантику та граматику займенників 1-ої ос. одн. і мн. Займенник **я** (**а, а**) має високу частотність використання у значенні ‘ужив. мовцем стосовно самого себе; я’ і спорадично із цим самим значенням виявлено займенник **азь** (**азь**) у церковнослов’янських вкрапленнях в українському тексті. Різноманітна література XVI–XVII ст. фіксує займенник **я** (**азь**) лише стосовно істот (тут і далі ілюстрації подано за картотекою «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»): а) у церковно-релігійній у Н.в. – тільки божественних осіб (*Хс рѣкъ **я** емь бѣ оцовь ваших; Утповѣдиль іоаннь **я** вас крѣщаю водою та ін.*), а в непрямих відмінках – також і світських осіб (*Рекль царь двѣи если же **ма** попросишь дам тобѣ и до польцарства та ін.*); б) у полемічній – божественних, світських та духовних осіб (*То отступникове, которыхъ ся **я** внутренней слѣплотѣ выдвити не могу; [Копистенский] Бѣда **мнѣ** если не благовѣстую! та ін.*); в) у діловій – осіб різного соціального статусу та фаху (*А князь Семень Юрьевич, староста луцкий и каменицкий, **я** Иван Гѣлевич, поборьца господарский повѣтъ Володимѣрского; **я** Іїнии Афендикевич мещанин лвовский та ін.*); г) у художній та хронікально-літописній – осіб, пов’язаних родинними та близькими зв’язками (*Я милому моему, а ко **мнѣ** оборочаніе его, Жона рекла до Саѣла: чомѣ мене зрадилъ; О сыну, мене оставив, смутную Матку та ін.*).

За текстами XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника **я** (**азь**) із характерним суплетивізмом у непрямих відмінках: Н.в. – **я** (**а, а**) і **азь**, літ. **я**, Р.в. – **мене**, літ. **мене**, діал. **ня**, **мні**, **мйи** (**мйа**), **нйи**, Д.в. – **минѣ** (**мѣнѣ**) та **мнѣ** (**мне**) і **ми**, літ. **мені**, діал. **ми**, **мі**, З.в. – **мене** і **ме**, **мя** (**ма, ма**), літ. **мене**, діал. **мя**, О.в. – **мною** (**мъною**) та okazіонально **мновъ**, літ. **мною**, діал. **мнов** та **мною**, М.в. – (**на**) **мне**, (**на**) **мни**, (**въ, по, ш**) **мнѣ**, літ. (**на, в**) **мені**, діал. (**на**) **мі**, (**на**) **мні**.

Займенник **ми** (**мы**) має такі значення: 1. ‘ужив. стос. двох чи більше осіб разом із мовцем; ми’, 2. ‘ужив. стос. групи людей, пов’язаних спільним походженням, поглядами і т.ін., до якої входить і мовець’, 3. ‘ужив. стос. неозначеної особи’, 4. (із прийм. **зь** та О.в. ім.) ‘я і ще хтось’, 5. ‘ужив. замість «я» в авторській мові’, 6. ‘ужив. замість «я» в офіційних документах від першої особи держави та церкви або високопосадовців’. У різноманітній літературі займенник **ми** (**мы**) стосувався лише істот: а) у церковно-релігійній – осіб одного віросповідання (**мы** *хрестяне, житимеме иманномъ нашимъ та ін.*); б) у полемічній – осіб одного віросповідання, різного соціального статусу (**Мы**, *православнии, мудрствуем, отецъ жилъ зъ нами мніхами, Мы Грекове за цесаря в покою сѣдимо та ін.*); в) у діловій – осіб, поєднаних родинними чи етнічними зв’язками, однією спільнотою (**Мы** *зь жоною свою шкодѣ отпустили, Щодобралисмо чинишь от пана петра кѣликовського мы брата старше выше писаны, Утажени естесмо мы Народ Рускии, от Народа Полскаго гармомъ та ін.*); г) у художній та хронікально-літописній – осіб одного віросповідання (**Мы** *православнии такъ на умерлыхъ смотримо, Мы, вѣрнии, зъ неволѣ пекла вѣчне освобождени та ін.*).

Займенник **мы** функціонує як гонорифічний (або звеличальний) засіб для вираження тональності спілкування відповідно до різних соціальних ролей,

ситуації тощо і найчастіше стосується першої особи держави або церкви, високопосадовців: *Мы стефан воевода, господарь земли молдавской, Мы Жикгмонт з ласки Божее корол Полский, мы смиренны Арсении [епископъ] со благословениемъ божиимъ просимъ* та ін.

Відтворено парадигму відмінювання займенника *ми* із характерним суплетивізмом у непрямих відмінках: Н.в. – *ми (мы)*, літ. *ми*, Р.в. – *нась*, літ. *нас*, Д.в. – *намъ*, літ. *нам*; З.в. – *нась*, літ. *нас*; О.в. – *нами*, літ. *нами*; М.в. – *(о) нась*, літ. *(в, на) нас*.

Займенники *я (а, а)* і *мы* функціонували у словосполученнях *азь єдинь, мы всь* та *кождый з насъ*. Займенники *я (а, а)* і *ми (мы)* у Н.в. виконують роль підмета; у складі словосполучень – частини складеного підмета; у формі непрямих відмінків – прямого чи непрямого додатків.

У *другому підрозділі «Особові займенники ти – ви»* проаналізовано семантику та граматику займенників 2-ої ос. одн. і мн. Займенник *ти* має такі значення: 1. ‘ужив. стос. істоти чи неістоти; ти’, 2. ‘ужив. стос. людини взагалі’, 3. ‘ужив. у риторичному звертанні’. У різножанровій літературі XVI–XVII ст. займенник *ти (ты)* стосувався істот (95%): а) у церковно-релігійній – божественних осіб (*Ты пане боже видиш сердца всьх; ты естесь таа дьва, се зачнешь въ чревъ и породишь сна* та ін.); б) у полемічній – божественних осіб та осіб одного віросповідання (*Ты еси Петръ, то есть камень вьри, Пане Оиляете, же-мь ты тутъ, яко заца, выткнуль*) і відповідно до специфіки жанру – узагальненого адресата (*А ты, правовьрныи, слухай правдивыхъ выкладовъ* та ін.); в) у діловій – переважно осіб, пов’язаних родинними чи товарицькими зв’язками (*Муж твой записал тебе держати, Тобъ приятелєви доброго здорovia зычим* та ін.), та різного соціального статусу (*Штобы ты княже старосто ъ ведомости своєи мел* та ін.); г) у художній та хронікально-літописній – осіб і тварин; зокрема більшість ілюстрацій про божественних осіб (*Ты есть Богъ зь бога правдивый, А ты о пренайчистшая Дьво мати, Архангеле Гаврииле, ты тайны бдѣщаго пророкомъ откриваешь* та ін.), менше – про світських осіб (*Тобъ щасливого вечера моя матко, Дакѣм тобъ пане господарѣ, Достоинь ти [о папо] святый крест честно почитати* та ін.) та про людину взагалі (*Смотрѣ ж грѣшныи члче еси ты порох*); оказіонально – про тварин (*Валаамъ рече ко ислицы, кгда бых мал меч стал быхъ та*). За умови персоніфікації вказує на неістоти (5%): *Прошѣ та, смерте, змильсиа; Покланаюса тебѣ Рано Исусова* та ін.

Відтворено парадигму відмінювання займенника *ти*. Н.в. – *ты (ти)*, літ. *ти*, Р.в. – *тебе*, літ. *тебе*; Д.в. – *тебѣ, тобѣ (тоби, тебе)* і *ти*, літ. *тобі*, діал. *ти*, З.в. – *тебе* і *тя (та, та)*, літ. *тебе*, діал. *тя*, О.в. – *тобою* та *оказіонально тобовь*, літ. *тобою*, діал. *тобов*, М.в. – *(в, по) тебѣ (тобѣ)*, літ. *(в, на) тобі*.

Займенник *ви* функціонує при звертанні до двох чи більше осіб, у деяких випадках із відтінком узагальнення. Різножанрова література XVI–XVII ст. фіксує займенник *ви (вы)* лише стосовно істот: а) у церковно-релігійній – осіб, пов’язаних спорідненістю, різного соціального статусу та роду занять (*Вы мужєве мѣите досыть на своѣх жонь чистой любви, О, горе вамъ, книжници, попове лицемъри* та ін.), і відповідно до специфіки жанру – узагальненого образу

християнина (*К томѹ же и **вѣ** любиміи крѣтїаньстїи члѣцы прибегайте, **Вѣ** шукайте царства божїа ѿ хрѣтіане*); б) у полемічній – осіб високого духовного сану (*А **вѣ**, згду любячи, от патріархи до папѣжа утѣкаете* та ін.) та узагальненого образу християнина (*Ми речем: «Мало ли есть святых латинских, которых и **вѣ**, Русь, славите»* та ін.); в) у діловій – осіб, поєднаних родинними зв'язками чи спільнотою, осіб різного соціального статусу (***Вѣ** мои дѣти или внуки, не дайте на чужих людїи тоту землю; Для чого **вѣ** приехали пане вознии* та ін.); г) у художній та хронікально-літописній – осіб, поєднаних родинними зв'язками, різного соціального статусу: ***Вамѣ** отче и матко мои бѣдѣ **васѣ** частовати, **Вѣ** Спѣдѣе з Нищихъ, к' Гробѣ пристѣпѣте* та ін.), оказіонально – божественних осіб (***Вѣ** [Апостолове] есте первыи Іерусалима бѣдвїци*).

Відтворено парадигму відмінювання займенника **ви**: Н.в. – *ви (вѣ)*, літ. *ви*, Р.в. – *васѣ*, літ. *вас*, Д.в. – *вамѣ*, літ. *вам*; З.в. – *васѣ*, літ. *вас*, О.в. – *вами*, літ. *вами*, М.в. – *(вѣ) васѣ*, літ. *(у) вас*.

Займенники **ти** і **ви** входили до складу лексикалізованих словосполучень *кождыи (каждыи) з вас, ви уси, з васѣ жадень*. Займенники **ти** і **ви** у Н.в. виконують роль простого підмета; у складі лексикалізованих словосполучень – частини складеного підмета, у формі непрямих відмінків – прямого і непрямого додатків.

У третьому підрозділі «Особові займенники онѣ (она, оно) – они» проаналізовано семантику та граматику займенників 3-ої ос. одн. і мн. Пам'ятки української мови фіксують займенник **онѣ (вонѣ, вунѣ, вѣнь)** зі значеннями: 1. 'ужив. стос. предмета мовлення, вираженого ім. чол. р. одн., про який ішлося попередньо; він', 2. '(у спол. із *самѣ*)' ужив. для виділення предмета мовлення із ряду подібних', 3. '(у Р.в.) ужив. у знач. присв. займенника; його'. У різножанровій літературі XVI–XVII ст. займенник **онѣ** стосується істот (75%) та неістот – об'єктів матеріального і духовного світу людини (25%): а) у церковно-релігійній – переважно божественних осіб (***Вѣн** [Ѧома] повидѣл не иму вѣри, Которого [Ісуса] вы выдали есте **его** перед пилатом, Ілію з'сѣживши з воздѣхѣ возѣ ѿгненьи нагло вѣсхитил **его*** та ін.); б) у полемічній – божественних, світських та духовних осіб (***онѣ** [Петрѣ святїи] былѣ головою церкви, Княжа Василїй зѣ сыномѣ своимѣ которїй такѣ **му** любезный былѣ; Якобы ся патріархове от **него** [Папи римского] одорвати мѣли, і **онѣ** их проклялѣ* та ін.); оказіонально – неістот (*опрѣснокъ не может послити сердца, понеже души вѣ **немѣ** нѣсть; На славу того Домѣ Бѣгѣо и в' **немѣ** живѣчихѣ* та ін.); в) у діловій – найчастіше осіб різного соціального статусу відповідно до жанру (*Мицѣк менитса быт болярином Кѣзминским, а та на **него** са жалѣю, **Ѧн** [король] нехай свары межѣ вами поровнавет, Бьлом же ѣ миколаѣ ѣ салитреника болярин **вун** вказалом **му** листы та ін.*); оказіонально – неістот (*Приобѣдцалѣ намѣ тотѣ тестаментѣ указати, але **его** не указалѣ; Сесѣ листѣ подпїсавши, печатѣ нашу корунную до **него** привесити есмо розказали, Над царскими дверми нерѣкотвореньи ѿбраз, гривенка на **немѣ***); в) у художній та хронікально-літописній – святописемних осіб, світських та духовних осіб (*Иди противко Моисѣови на пѣщѣ. Которїй вышолѣ противѣ **емѣ** на горѣ бѣжїю и поцѣловалѣ*

его та ін.) і тварин (*Кды жена от мужа своего бѣгаст поимивши воробѣж. выими з него сердце*); occasionally – неістот (*Главж мыи ним [рѣпакомѣ], Крестъ Христовъ славою вѣрныхъ именѣет, нимъ са Апостоль хвалить розказѣет* та ін.). Особовий займенник **онѣ** функціонує і як присвійний займенник *его* ‘його’: *Богъ порѣчаю за грехи наши Сына его единородного, Воздасть каждому по дѣломъ его* та ін. Виявлено омоніми: 1) вказівний займенник *онѣ* ‘той, отой’ (*И вынали онѣ образ з’ воды та ін.*) і 2) підсилювальна частка *онѣ* ‘аж’ (*Выпроведили насъ изъ дѣтми онѣ вонѣ изъ варыша*).

Займенник **она (вона)** має такі значення: 1. ‘ужив. стос. предмета мовлення, вираженого ім. жін. р. одн., про який ішлося попередньо; вона’, 2. ‘(у Р. в.) ужив. у знач. присвійного займенника; її’. У різножанровій літературі XVI–XVII ст. займенник **она** стосується неістот (70%) та істот (30%): а) у церковно-релігійній – неістот, тобто предметів, об’єктів і абстрактних понять (*Кто хочеть душу мянговати, погубить еи, Наполнѣте землю, и обладайте ю, [Гѣ узавши чашу] Пійте от неѣа вшитци та ін.*) та occasionally – осіб (*Гѣ сестра моя мене самую оставила тобѣ послуговати рѣчи жѣ юи абы ми помогла та ін.*); б) у полемічній – неістот (*Поставиль ю [Коронѣ Царскѣю] на мисѣ золотон, Кто на кого аму копаєт, сам во на вопадєть та ін.*) та occasionally – осіб (*Мнозство ангеловъ Пречистой Богородици предстояло, а близко еи Златоустый*); в) у діловій – осіб (*Вни маткѣ свою морят а вона еше жива, Била нам чолом княгини Ровенскаа, што дали есмо еи дворищо пустое та ін.*) та неістот (*Навари еи [мату] з вином и пій поранж; Сила телеснаа... только без’ розѣму шкодить кто ее маєть та ін.*); г) у художній та хронікально-літописній – неістот (*Ты всею церквою Хвою справѣешъ, И през ню намъ дорогѣ простѣешъ та ін.*) та рідше – осіб (*Матка хоровала лечѣ она южѣ оздоровѣла, Христосъ говоритѣ къ своей милои невѣстѣ, похваляючи ю та ін.*). Особовий займенник **она** функціонує і як присвійний *са* ‘її’ (*Сіа книга Апостоль, и Дрѣкарѣ Еа, Іоанъ Феодоровичъ Москвитич та ін.*). Виявлено пару-омонім – вказівний займенник *она* ‘та, ота’: **онѣ** *ерєсь повєлтѣль изврєщи таковое написаніє из церкве*.

Займенник **оно** має значення ‘ужив. стос. предмета мовлення, вираженого ім. сер. р. одн., про який ішлося попередньо; воно’ і у різножанровій літературі XVI–XVII ст. стосується неістот – предметів, речовин, абстрактних понять (95%): *Злото нѣкгды бы не сіало, кды бы мѣ слонце промени не в’згычало; Для ѣспокоєна братства того и всѣхъ речихъ емѣ належачихъ оставѣмѣ; Имене Годомичи держит, платы и всакии доходы з него берет та ін.* І лише спорадично – істот (5%): *А отроча росло и благодать божія была на немѣ та ін.* Особовий займенник **оно** функціонує і як присвійний *его* ‘його’: *Удержати тѣло свое выѣ усаяко волѣ его та ін.* Виявлено омоніми: 1) вказівний займенник *оно* ‘те, оте’ (*Гардинскіє горы соланы сѣть. и для того есть оно море над иншихъ славно*) і 2) обмежувальна частка *оно* ‘лише’ (*ище свѣтъ не бывѣ, а оно выбранимѣ готово есть царство небесное*).

Займенник **они (вони)** має два значення: 1. ‘ужив. стос. предмета мовлення, вираженого ім. у мн., про який ішлося попередньо; вони’, 2. ‘(у Р. в.) ужив. у знач. присвійного займенника; їх, їхній’. У різножанровій літературі XVI–

XVII ст. займенник **они** стосується істот (70%) та неістот (30%): а) у церковно-релігійній – осіб та тварин (*Не помагай злодѣюмъ и разбойникумъ и не будь **имъ** казда, Погланѣте на птиць небесныи. **яко они** ани сѣют ани ж'нѹт, Также и рыбы, члѣк коли хоцеть то маеть **ихъ** в рукахъ та ін.*); б) у полемічній – осіб, поєднаних родинними зв'язками і спорідненістю, різного соціального статусу та роду занять (*Рымская столица привлащает своим папезом, якобы **оны** мѣли быти намесниками Петру, Повстануть лжехристи и лжепророцы, не вѣрте **имъ** та ін.*), а також неістот (*Что жь то за школы, коли ниhto в **нихъ** богоугодную волю не научит та ін.*); б) у діловій – осіб, поєднаних родинними зв'язками, етнічною належністю, різного соціального статусу і роду занять (*сестры продали домъ брату а онъ **имъ** даль по тры золотыи, Пришлите чотыри диаки млоденци, а мы **ихъ** дамо на наѹченис; Если лахи знов' схотят наступаты, поспешаиста из своєї стороны на **ихъ** та ін.*), спорадично – тварин (*Хто бы коня або колько **ихъ** выгналь з диковъ маеть привести до замкѹ*), а також неістот (*Всѣж чотыри три с **нихъ** овитыми стенами та ін.*); г) у художній та хронікально-літописній – осіб (*Не могли чаровникове стоать перед' фарашномъ дла вродовъ которіи на **нихъ** были та ін.*) та оказіонально – тварин (*На змордованыи псы нападши, поидает ихъ*), зокрема в образному використанні овци 'християни' і пастырь 'Ісус Христос' (*Згинулыхъ овецъ, хотячи позыскати, имъ у себе якъ пастырь мѣсце дати*), а також – неістот (*Йгоды барзо смачны сѣт и тиснѣт з **нихъ** вино, Зтагни ми боты потым на **нихъ** положи вывернѣвши панчоxy та ін.*), зокрема і в образному використанні *горныѣ палаци* 'Царство Небесне' (*По тыхъ земныхъ трѣдахъ и працахъ вытхни собѣ в' горныхъ палачахъ, которыхъ добрыми дѣлы **ихъ** набываль*). Займенник **они** функціонував і як присвійний *ихъ* 'іх, їхній' (а тог сказ *ихъ* *яко неправныи через суд трибуналскии перевести*), проте переважна більшість цитат ілюструє таке використання займенника **они** у лексикалізованих словосполученнях ввічливості *ихъ милость* // *ихъ милости*. На старожитній *Гербъ их' Милостеи Панов' Проскѣров' сѣщанских', Епіґрамма* та ін. виявлено пару-омонім – вказівний займенник *они* 'ті, оті': *Тут ся выполняють **оны** слова Христовы*.

У ділових пам'ятках функціонують лексикалізовані словосполучення ввічливості – мовні штампи *его милость*, *ихъ милость*, спорадично – *ее милость*. Часто вживані словосполучення *його милість* з ад'єктивом перед іменником: *его королевская милость*, *его святая милость*, *его господарская милость*. Засвідчено гонорифічні словосполучення, утворені за зразком «*их милостеи* + вказівка на статус»: *их милостеи пановъ*, *их милостеи князеи*, *их милостеи архієпископовъ*, оказіонально – *его королевское величество*.

Відтворено парадигму відмінювання форми **онѣ**. Н.в. – *онѣ* (*онѣ, онѣ*) і менш частотна *вонѣ* (*вѣнѣ, вунѣ*), літ. *він*, діал. *овун* (*увун*); Р.в. – *него* (*него*), літ. *його* і *нього*, діал. *него*; Д.в. – *ему* і *му*, літ. *йому*, діал. *му*; З.в. – *его* та оказіонально *го* і *нь*, літ. *його*, діал. *го*; О.в. – *нимъ*, літ. *ним*; М.в. – (*в, у, ш, на*) *немъ* (*нюмъ, нимъ*), літ. та діал. (*у, на*) *ньому* і (*на*) *нім*,

форми **она**. Н.в. – *она* (*она*) і оказіонально *вона*; літ. *вона*, діал. *вна* та *она*; Р.в. – *си* (*ее*) і *неє* (*неси, неа*), літ. *її* і *неї*; Д.в. – *си* і *юи* та *неси*, літ. *їй*, діал. *ї*; З.в. –

єє (*єи*) та *неє* і короткі енклітичні *ю* та *ню*, літ. *її* та *неї*, О.в. – *єю* і *нею* та okazіонально *ю*, літ. *нею*, діал. *нев*, М.в. – (*в, прї*) *неси* (*нюи, неє*) та (*вь*) *нюи*, літ. (*у, на*) *ній*,

форми **оно**. Н.в. – у текстах виявити не вдалося, літ. *воно*, діал. *оно* і *вно*, Р.в. – *него*, літ. *його* і *нього*, діал. *него*, Д.в. – *сму*, *му* і *несму*, літ. *йому*, діал. *му*, З.в. – *єго* і *є*, літ. *його* та *нього*, діал. *єго*; О.в. – *нимь*, літ. *ним*, М.в. – у текстах виявити не вдалося; літ. та діал. (*на*) *ньому* і (*на*) *нім*,

форми **они**. Н.в. – *они* (*оны, онї, онї*) та okazіонально *вони* (*вонь*), літ. *вони*, діал. *вни*, Р.в. – *нихъ* (*ныхъ*) та okazіонально *ихъ*, літ. *їх* та *них*, Д.в. – *имь* (*имь*), літ. *їм*, З.в. – *ихъ*, літ. *їх* та *них*, О.в. – *ними* (*німи, ными*), літ. *ними*, М.в. – (*на, при*) *нихъ*, літ. (*на*) *них*.

Займенники 3-ої ос. у Н.в. виконують роль простого підмета; у складі лексикалізованих словосполучень (зокрема гонорифічних найменувань) – складеного підмета; у непрямих відмінках – прямого чи непрямого додатків; у значенні присвійних займенників – неузгодженого означення.

Третій розділ «Присвійні займенники у пам'ятках XVI–XVII століть» складається із трьох підрозділів. У **першому підрозділі «Присвійні займенники *мой* – *нашъ*»** детально проаналізовано семантику та граматику займенників ***мой*** і ***нашъ***.

Займенник ***мой*** (***моа, моє, мой***) вжито у значеннях: 1) 'займенник присвійний до «я»; який стос. мене чи властивий мені; мій' (*По смерти **моєї** поискивати вѣчне не мають*; та ін.); 2) 'який перебуває в моєму користуванні, є моєю власністю' (*Лисал о сръбро **моє** которое был єсми заставил* та ін.); 3) 'який виходить від мене, який я зробив чи сказав' (*Дал єсми князю Андрѣю **сеи мой** листъ за печатю своєю* та ін.); 4) 'який стос. мене як члена спільноти' (*Панове братчики съ братства **моєго** лвовского* та ін.); 5) 'який перебуває в родинних або близьких стосунках зі мною' (*Не маю я, ани потомки **мои** тоє зрѣшивати* та ін.); 6) 'який поділяє мої погляди, уподобання; близький мені' (*А мнѣ нѣкгда не далєсь козлати, абым с товаришами **моими** повєселлвса* та ін.); 7) 'той, до кого приязно звертаються' (*Мои ѹченици, **їяко** азъ живѹ и вы живи бѹдете* та ін.); 8) 'ужив. у шанобливому звертанні до Бога' (*Она мовила Ти єси живь гѣ **мой***); 9) 'ужив. у шанобливому звертанні до іншої особи' (*ѹчыню охотне **моа** пани матко, идѹ* та ін.); 10) (ім. мн. *мои*) 'родичі або близькі мені люди; мої' (*Азъ єсмь пастырѣ добрый, и знаю **моихъ**, и знаютъ мя **мои***); 11) (ім. сер.р. одн. *моє*) 'те, що належить мені; моє' (*Сыну ты вьсєгда єси съ мною и все **моє** твоє єст*).

Відтворено парадигму відмінювання форми ***мой***. Н.в. – *мой* (*муї*); літ. *мій*, діал. *муї*, Р.в. – *моєго* і *мого*; літ. *мого*, діал. *моєго*; Д.в. – *моєму* (*моєму, моєму*) та *мому*; літ. *моєму*, діал. *моєму* і *мому*; З.в. – *мой*, літ. *мій* і *мого*, О.в. – *моимь* (*моѣмь*), літ. *моїм*, М.в. – (*в, у*) *моємь*, літ. (*на*) *моєму* (*моїм*), діал. (*на*) *моїм*,

форми ***моа***. Н.в. – *моа* (*моа, моа*), літ. *моа*, Р.в. – *моєи* (*моє, моєє*), літ. *моєї*, діал. *мої*; Д.в. – *моєи*, літ. *моїї*, З.в. – *мою*, літ. *мою*, О.в. – *моєю*, літ. *моєю*, діал. *моїв*, М.в. – (*вь, на, по*) *моєи* (*моюи*), літ. (*на*) *моїї*, діал. (*на*) *моюї*,

форми ***моє***. Н.в. – *моє*, літ. *моє*, діал. *моє*; Р.в. – *моєго* і *мого*, літ. *мого*, діал. *моєго*; Д.в. – *моєму*, літ. *моєму*, діал. *мому*; З.в. – *моє*, літ. *моє* і *мого*, діал. *моє*;

О.в. – *моимъ*, літ. *моїм*, діал. *моїм*, М.в. – (*въ*) *моємъ*, (*на*) *моимъ*, (*по*) *моєму*, літ. (*на*) *моєму*, діал. (*на*) *мому* і (*на*) *мойому*;

форми **мои**. Н.в. – *мои* (*моѣ*), літ. *мої*, діал. *мої*, Р.в. – *моихъ*, літ. *моїх*; Д.в. – *моимъ*, літ. *моїм*; З.в. – *мои* (*моѣ*), літ. *мої* та *моїх*; О.в. – *монми*, літ. *моїми*, М.в. – (*въ*, *на*) *моихъ*, літ. (*на*) *моїх*, діал. (*на*) *моїх*.

Виявлено численні лексикалізовані словосполучення із займенником *мой* (*моя*, *моє*, *мои*): назви пана, господаря (господини) чи найвищої особи в державі (короля); шанобливі звертання (*мои пане* (*пане мои*), *мои панове*, *мои милостивые панове*, *моя пани матко* / *мои пане шчє* та ін.).

Займенник **нашъ** (**наша**, **наше**, **наши**) вжито у значеннях: 1) ‘займенник, присвійний до *ми*, який стос. нас, властивий нам; наш’ (*Богъ порѹчаю за грехи наши Сына его едиnorodьного* та ін.); 2) ‘який належить нам’ (*ему дали сесь нашъ листь зъ нашою печатью* та ін.); 3) ‘який ми виконуємо’ (*Кѹ слѹжебє нашои хочєм памєтовати*); 4) ‘який перебуває в родинних чи близьких стосунках із нами’ (*Кто бѹдетъ господарь нашеи земли от дѣтен наших* та ін.); 5) ‘ужив. у традиційному звертанні до Бога’ (*Богъ порѹчаю Сына его едиnorodьного, Господа нашего*); 6) (у знач. ім. мн. *наши*) ‘близькі нам люди (родичі, однодумці); наші’ (*Откуль таковое своволенство у нашихъ повстало, же одинъ только епископъ епископа поставиль недавно*); 7) ‘який належить до однієї з нами держави, служить їй’ (*Битва сокалскаа. нашихъ войскъ было*); 8) ‘свій, рідний; наш’ (*Здавна незычливые на сес край нашъ Подолский*); 9) ‘який виокремлює нас із-поміж інших; свій, наш’ (*братиа моимъ сыномъ церкви восточной стои нашего стго закону греческого*); 10) (ім. мн. *нашы*) ‘ті, що належать до одного з нами віросповідання; свої, наші’ (*А наши смѣють то на писмѣ выдавати, наслѣдуючы геретьковѣ*).

Відтворено парадигму відмінювання форми **нашъ**. Н.в. – *нашъ*, літ. *наш*, Р.в. – *нашого*, літ. *нашого*; Д.в. – *нашому* і *нашему*, літ. *нашому*; З.в. – *нашъ*, літ. *наш* і *нашого*; О.в. – *нашимъ*, літ. *нашим*, М.в. – (*на*) *нашомъ* і (*по*) *нашому*, літ. (*на*) *нашому*;

форми **наша**. Н.в. – *наша*, літ. *наша*; Р.в. – *нашеи*, *нашоє*, літ. *нашої*; Д.в. – *нашои*, літ. *нашій*; З.в. – *нашу*, літ. *нашу*; О.в. – *нашою* і *нашею*, літ. *нашою*; М.в. – виявити в текстах не вдалося, літ. (*на*) *нашій*;

форми **наше**. Н.в. – *наше*, літ. *наше*; Р.в. – *нашего* і *нашого*, літ. *нашого*; Д.в. – *нашому*, літ. *нашому*; З.в. – *наше* і okazіонально *нашо*, літ. *наше*; О.в. – *нашымъ*, літ. *нашим*, М.в. – (*у*) *нашомъ*, літ. (*на*, *у*) *нашому*;

форми **наши**. Н.в. – *наши* (*нашы*), літ. *наші*; Р.в. – *нашихъ* (*нашихъ*), літ. *наших*; Д.в. – *нашимъ*, літ. *нашим*; З.в. – *наши*, літ. *наші*; О.в. – *нашими*, літ. *нашими*, М.в. – (*въ*) *нашихъ*, літ. (*на*, *в*) *наших*.

Відповідно до своєї природи займенник **мой** (*моя*, *моє*, *мои*) найчастіше виконує роль узгодженого означення у пре- чи в постпозиції до іменника; за умови субстантивзації – підмета або додатка. Аналогічно займенник **нашъ** (**наша**, **наше**, **наши**) найчастіше є узгодженим означенням у пре- чи в постпозиції; у функції субстантива – простим і частиною складеного підмета, додатком або частиною іменного складеного присудка.

У *другому підрозділі «Присвійні займенники твій – вашь»* детально проаналізовано семантику та граматику займенників *твій* і *вашь*.

Займенник *твій* (*твоя, твоє, твої*) вжито у значеннях: 1) ‘займенник присвійний до *ты*, який стос. тебе, властивий тобі; твій’ (*Іякъ естъ има твоє а онь повидѣль легеонъ* та ін.); 2) ‘який перебуває в твоєму користуванні, є твоєю власністю’ (*Где естъ скарбъ твои тамъ будет и сердце твоє*); 3) (ім. сер. р. *твоє*) ‘те, що належить тобі, є твоєю власністю; твоє’ (*Сыну ты вьсегда еси съ мною и все мое твоє ест*); 4) ‘який виходить від тебе, сказаний тобою’ (*Молитва твоя вь нѣдра твоя возвратится*); 5) ‘який стосується тебе як члена спільноти’ (*мѣи вь почивости назбыть маткѹ твою церковь*); 6) ‘який перебуває в родинних чи інших стосунках із тобою’ (*сын твои молодшии на тот час в Ружини был, Не бѣдешъ пожадати жоны ближнаго твоєго*).

Відтворено парадигму відмінювання форми *твій*. Н.в. – *твой* (*твои*), літ. *твій*, Р.в. – *твоего*, літ. *твого* і діал. *твѣго*; Д.в. – *твоєму*, літ. *твоєму*, діал. *твому*; З.в. – *твой* і *твоего*, літ. *твій* і *твого*; О.в. – *твоимъ*, літ. *твоім*, М.в. – (*во*) *твоємъ*, літ. (*в, на*) *твоєму*, діал. (*на*) *твому*;

форми *твоя*: Н.в. – *твоя* (*твоя*), літ. *твоя*, діал. *твѣя*, Р.в. – *твоєа* і *твоєи*, літ. *твоєї*, діалектна *твѣї*, Д.в. – *твоєи*, літ. *твоїї*, З.в. – *твою*, літ. *твою*, діал. *твѣю*; О.в. – *твоєю*, літ. *твоєю*, діал. *твѣюв*, М.в. – (*вь*) *твоєї*, літ. (*в, на*) *твоїї*, діал. (*на*) *твѣїї*;

форми *твоє*: Н.в. – *твоє*, літ. *твоє*, діал. *твѣє*; Р.в. – *твоего*, літ. *твого*, Д.в. – *твоєму*, літ. *твоєму*, діал. *твому*; З.в. – *твоє*, літ. *твоє*, діал. *твѣє*; О.в. – *твоимъ* і *твѣмъ*, літ. *твоім*, діал. *твѣім*, М.в. – (*на, по, вь*) *твоємъ*, літ. (*на, у*) *твоєму*, діал. (*на*) *твому*;

форми *твої*: Н.в. – *твои* і *твоя*, літ. *твої*, діал. *твѣї*, Р.в. – *твоихъ*, літ. *твоїх*; Д.в. – *твоимъ*, літ. *твоім*, діал. *твѣім*, З.в. – *твои* і *твоихъ*, літ. *твої* і *твоїх*, діал. *твѣїх*; О.в. – *твоими* та okazіонально *твоима*, літ. *твоїми*, діал. *твѣїма*; М.в. – (*вь, ш*) *твоихъ*, літ. (*на*) *твоїх*, діал. (*на*) *твѣїх*.

Займенник *вашь* (*ваша, ваше, ваши*) вжито у значеннях: 1) ‘займенник присвійний до *вы*, який стос. вас, властивий вам; ваш’ (*смѣхъ вашъ нехаи са обернет в смутокъ*); 2) ‘який перебуває у вашому користуванні, є вашою власністю’ (*золото и серебро ваше поржавило, богацтва ваши погнили*); 3) ‘який зроблений, сказаний вами’ (*суть важны тые суды и декрета ваши*); 4) ‘який перебуває в родинних або дружніх стосунках із вами’ (*ш посаг сестрь вашихъ мели есте межи собою дел*); 5) ‘який пов’язаний із вами як членом спільноти’ (*там же часу бытности нашео то все вчинимъ што нам архиепископу пастырѹ вашому буде належати*); 6) ‘свій, рідний; ваш (про землю, край)’ (*Уготован бо сосуд гнѣва божия на вашу землю пролитися*); 7) ‘у якому ви берете участь, працюєте і т.ін.’ (*моллюса вашимъ честному собору*); 8) ‘ужив. із шанобливою метою стосовно Бога; ваш’ (*бѣдѣте щедри яко же отецъ вашъ небесный щедръ есть*); 9) (у жін.р.) ‘ужив. із шанобливою метою стос. будь-якої особи’ (*Вашѹ Милость за то господина моего проше, абы ми Ваша Милость тоє закопище заробити дозволити*); 10) (ім. сер.р. *ваше*) ‘те, що належить вам або стос. вас; ваше’ (*межи вашимъ и нашимъ розности мѣти не бѣдемо*); 11) (ім. у мн. *ваши*)

‘ті, що належать до одного з вами віросповідання; ваші’ (*Слышалець нѣкоторого зъ **вашихъ**, же церковь ваша въ постъ великій литургии не совершаетъ*).

Відтворено парадигму відмінювання форми **вашъ**: Н.в. – *вашъ* (*вашь*), літ. *ваш*, Р.в. – *вашого* і *вашего*, літ. *вашого*, Д.в. – *вашому* і *вашему*, літ. *вашому*, З.в. – *вашъ* (*вашь*), літ. *ваш*, О.в. – *вашимъ* (*вашимъ*), літ. *вашим*, М.в. – (*въ*) *вашемъ*, літ. (*у, на*) *вашому*;

форми **ваша**: Н.в. – *ваша*, літ. *ваша*, Р.в. – *вашоє*, *вашеи* і *вашеа*, літ. *вашої*, Д.в. – *вашеи*, літ. *вашій*, З.в. – *вашу*, літ. *вашу*, О.в. – *вашєю*, літ. *вашою*, діал. *вашов*, М.в. – (*на, у*) *вашуи*, літ. (*у, на*) *вашій*, діал. (*у*) *вашуи*;

форми **ваше**: Н.в. – *ваше*, літ. *ваше*, Р.в. – *вашего* і *вашого*, літ. *вашого*, Д.в. – *вашому* і *вашему*, літ. *вашому*, З.в. – *ваше*, *вашего* і *ваша*, літ. *ваше*, О.в. – *вашимъ*, літ. *вашим*, М.в. – (*въ*) *вашомъ*, літ. (*у, на*) *вашому*;

форми **ваши**: Н.в. – *ваши*, літ. *ваші*, Р.в. – *вашихъ* (*вашихъ*), літ. *ваших*, Д.в. – *вашимъ*, літ. *вашим*, З.в. – *ваши* (*вашѣ*), *вашихъ* і *ваша*, літ. *ваші* і *ваших*, О.в. – *вашими*, літ. *вашими*, М.в. – (*въ*) *вашихъ*, *вашихъ*, літ. (*у, на*) *ваших*.

В українській мові XVI–XVII ст. функціонували численні лексикалізовані словосполучення із займенником *твой*: назви пана господаря (господині) чи найвищої особи в державі чи в церкві; шанобливі звертання (*твоя милость*, *верность твоя*, *твое благородие*, *твоя велебность*, *твое царское величество*, *твое преподобие* та ін.). Виявлено аналогічні лексикалізовані словосполучення із займенником *вашъ*: *ваше благовѣрие*, *ваше благочестие*, *ваше братолюбие*, *ваша велебность*, *ваша велможность*, *вѣрность ваша*, *ваша милость*, *превелебность ваша*, *ваша святыня*, *ваша чесность* та ін.

Відповідно до своєї природи займенники *твой* і *вашъ* найчастіше виконують синтаксичну роль узгодженого означення у пре- чи в постпозиції до іменника; за умови субстантивациі – простого і складеного додатка та іменної частини складеного присудка.

У *третьому підрозділі «Присвійний займенник **свой**»* детально проаналізовано семантику та граматику займенника **свой** (*своа*, *своє*, *свои*), який вжито у значеннях: 1) ‘який належить собі, стос. себе; виявляється через себе; свій’ (*Своя воля то, Онляете, а не вольность! Бо и писмо мовить: «все ми вольно, але не все пожиточно»* та ін.); 2) ‘здійснюваний, виконуваний особисто’ (*Вашои Велможности поклонъ **свѣи** наинижиши отдаемъ* та ін.); 3) ‘який є особистою власністю чи перебуває в особистому підпорядкуванні; свій’ (*Пан мои присылал мене до имѣній **своихъ*** та ін.); 4) ‘який стосується власника (наставника) або / і сам перебуває в його підпорядкуванні’ (*Просил панъ Балцер на огледане зраненого боярина **своиго*** та ін.); 5) ‘який перебуває в родинних або близьких стосунках’ (*Град самарейскыи близ веси которую был дал иаков иосифоу сыну **своему*** та ін.); 6) ‘не чужий, рідний, свій’ (*крщеніємъ стѣмъ зъ всѣмъ народомъ **своимъ** Росскимъ ѡкрщенъ*); 7) (ім. в одн. і мн. *свои*) ‘той, хто перебуває в родинних або близьких стосунках, пов’язаний місцем проживання і т.ін.; свій, свої’ (*До **своихъ** хс мовит, вам дано разумѣти тасмницѣ царства небесного*); 9) (ім. одн. *свое*) ‘особисте майно; своє’ (*а прето не **свое** роздаси*); 10) (ім. сер. р. *свое*) ‘те, що безпосередньо стос. себе; своє’ (*Будучи укривжонымъ, одыискує **свое***).

Відтворено парадигму відмінювання форми **своѣй** Н.в. – *своѣй*, літ. *свѣй*, Р.в. – *своѣго* і *своѣго*, літ. *своѣго*; Д.в. – *своѣму*, літ. *своѣму*, діал. *своѣму*; З.в. – *своѣи* та *своѣи*, літ. *свѣй* і *своѣго*, діал. *своѣй*; О.в. – *своѣимъ*, літ. *своѣім*, М.в. – (*въ, у, о*) *своѣмъ*, *своѣомъ*, літ. (*на, в*) *своѣму*, діал. (*на*) *своѣму* і *своѣім*,

форми **своѣа**: Н.в. – *своѣа* (*своа*), літ. *своѣа*, Р.в. – *своѣє* і *своѣи*, літ. *своѣі*, діал. *своѣі*; Д.в. – *своѣи*, літ. *своѣій*; З.в. – *своѣю*, літ. *своѣю*; О.в. – *своѣєю*, літ. *своѣєю*, діал. *своѣюв*, М.в. – (*в, на, по*) *своѣи* (*своѣюи*), літ. (*в, на*) *своѣій*,

форми **своѣе**: Н.в. – у текстах виявити не вдалося, літ. *своѣе*, діал. *своѣе*; Р.в. – *своѣого*, літ. *своѣого*; Д.в. – *своѣему*, *своѣїму*, літ. *своѣему*, діал. *своѣому*; З.в. – *своѣе*, літ. *своѣе* і *своѣого*; О.в. – *своѣимъ* і *своѣимъ*, літ. *своѣім*, М.в. – (*въ, на, о*) *своѣмъ* і *своѣимъ*, літ. (*в, на*) *своѣму*, діал. (*в, на*) *своѣму* і *своѣім*,

форми **своѣи**: Н.в. – *своѣи*, літ. *своѣі*, діал. *своѣі*; Р.в. – *своѣихъ* і *своѣихъ*, літ. *своѣїх*, діал. *своѣїх*; Д.в. – *своѣимъ*, літ. *своѣім*; З.в. – *своѣе*, *своѣи* (*своѣѣ*) і *своѣихъ*, літ. *своѣі* і *своѣїх*; О.в. – *своѣими* і *своѣими*, літ. *своѣїми*, діал. *своѣїма*; М.в. – (*въ*) *своѣихъ*, літ. (*в, на*) *своѣїх*, діал. (*в, на*) *своѣїх*.

З усіх проаналізованих вище займенників саме займенник **своѣй** (**своѣа**, **своѣе**, **своѣи**) входить до складу найбільшої кількості лексикалізованих словосполучень, найчисельніша група – прислівникові словосполучення з ім. *рука*, *голова*, *особа*, *воля*. зь *руки* *своѣе* // *рукою* *своѣєю* <власною> ‘власноруч, особисто’, *головами* *своѣими* ‘особисто’, *особою* *своѣєю* ‘тс.’, *по* *своѣи* <доброї> *воли* // *своѣєю* *волею* ‘із власної волі, добровільно’ та ін.

Займенник **своѣй** (**своѣа**, **своѣе**, **своѣи**) найчастіше виконує роль узгодженого означення у пре- чи в постпозиції при іменникові, а у формі субстантива – підмета чи додатка.

ВИСНОВКИ

Українські граматисти трактували займенник як самостійну частину мови і на його позначення використовували назви *мѣстоима* та *мѣстоименіе*. У посібникові «Руская языкоучебная читанка» (1862–1863) невідомого автора використано термін *займенникъ*. Форма *займенник* є нормативною для відповідного класу слів сучасної української мови, її вперше вжив Є. Тимченко в «Українській граматиці» (1907).

Займенник до сьогодні є об'єктом мовознавчих дискусій щодо статусу в системі частин мови: більшість учених кваліфікує займенник як самостійну частину мови, що вказує на предмети, ознаки та кількість, не називаючи їх; існує, проте, інший підхід до займенника як підкласу іменника, прикметника, числівника або прислівника.

Пропоноване дослідження ґрунтується на традиційному визначенні займенника і містить опис займенникової системи української мови XVI–XVII ст., аналіз семантико-граматичних особливостей на підставі вибраних цитат-ілюстрацій. Сформовано корпус зі 118 займенників, які покласифіковано відповідно до 8 розрядів за значеннями, визначено найуживаніші з них. Здійснено порівняльну характеристику займенників XVI–XVII ст. із займенниками XIV–XV ст., корпус яких становить 93 одиниці. Останні

сформували основу займенникової системи української мови досліджуваного періоду. Констатуємо, проте, втрату частини займенників XIV–XV ст., зокрема запозичених із церковнослов'янської (*иже* ‘що’, *инь* ‘інший’), старопольської (*єнже* ‘який, котрий’), болгарської (*този* ‘цей’) та молдавської (*честь* ‘цей’) мов.

Детально проаналізовано семантику і граматику займенників двох розрядів – особових та присвійних, що дало змогу дійти об’єктивних висновків про історію українських займенників загалом, тому що займенники саме цих розрядів репрезентують два найбільші класи іменних слів, мають тривалу історію вживання та високу частотність в українській мові XVI–XVII ст. і засвідчують тривалий взаємозв’язок між одиницями двох груп упродовж історії їх функціонування.

До розряду особових займенників української мови XVI–XVII ст. належать *азь, я, ми, ти, ви, онь, она, оно, они*. До розряду присвійних належать займенники *мой, моя, мое, мои, нашъ, наша, наше, наши, твой, твоя, твоє, твои, вашъ, ваша, ваше, ваши, свой, своя, свое, свои*. Кожну наведену вище основну форму супроводжує низка фонетико-графічних варіантів.

Особові та присвійні займенники давні за походженням (більшість із них має індоєвропейські етимони). Писемні джерела дають змогу відтворити значеннєву базу кожного аналізованого займенника.

Особові займенники реалізують 1 значення (*я, ви, оно*), 2-3 значення (*онь, она, они, ти*) та 6 значень (*ми*). Численні ілюстрації характеризують особливості їх функціонування в пам’ятках різних жанрів та стилів: релігійно-богословські, полемічні, ділові, художні та хронікально-літописні. Займенники *я, ми, ти, ви* вказують тільки (або переважно) на істоти і оказіонально – за умови персоніфікації – на неістоти; предметно-особові *онь, она, оно, они* вказують переважно на неістоти та істоти, а форми *она* і *оно* стосуються істот тільки спорадично.

Натомість присвійні займенники мають у своїй значеннєвій базі від 6-ти (*твой*) до 10-ти (*нашъ, свой*) та 11-ти (*мой, вашъ*) значень. Численні ілюстрації підтверджують реалізацію кожного з них. Усі присвійні займенники вживалися у значенні іменників, наприклад: *мои* (ім. мн.) ‘родичі або близькі мені люди; мої’ і *мое* (ім. сер.р.) ‘те, що належить мені; моє’; *нашы* (ім. мн.) ‘ті, що належать до одного з нами віросповідання; свої, наші’ та ін. Окрім цього, у значенні присвійних функціонували й особові займенники: *онь* – як присвійний *его* ‘його’, *она – са* ‘ї’, *они – ихъ* ‘їхній’.

Виявлено пари-омоніми, які репрезентують омонімію у межах одного класу слів і міжчастиномовну омонімію: *онь*¹ ‘(особ. займ.) він’ – *онь*² ‘(вказ. займ.) той, отой’ – *онь*³ ‘(підсил. частка) аж’; *она*¹ ‘(особ. займ.) вона’ – *она*² ‘(вказ. займ.) та, ота’; *оно*¹ ‘(особ. займ.) воно’ – *оно*² ‘(вказ. займ.) те, оте’ – *оно*³ ‘(обмеж. частка) вже’.

Відтворено парадигму відмінкових форм особових та присвійних займенників, вказано на явище суплетивізму (відмінювання займенників *я* і *ми*), на паралельне використання повних та коротких форм (*мене* і *мя, тобѣ* і *ти* та

ін.), форм із протетичним приголосним чи без нього (*ОНЬ* і *ВОНЬ* (*ВѢНЬ*), *ОНА* і *ВОНА*, *ОНИ* і *ВОНИ* та ін.), на численні фонетико-графічні варіанти.

Займенники XVI–XVII ст. є частиною лексикалізованих словосполучень, шанобливо-ввічливих і гонорифічних виразів відповідно до етикету спілкування того часу. Щодо останніх, то в діловому мовленні використовувалися фрази *єго милость*, *ихъ милость*, *єє милость*. Часто вживані словосполучення *його милість* з ад'єктивом перед іменником: *єго королевская милость*, *єго святая милость*, *єго господарская милость*, а також гонорифічні вирази за зразком «*их милостей* + вказівка на статус»: *их милостей пановъ*, *их милостей князеи*, *их милостей архієпископовъ*, оказіонально – *єго королевское величество*.

Особові займенники найчастіше виконують роль простого (або частини складеного) підмета чи прямого (або непрямого) додатка, оказіонально – неузгодженого означення. Присвійні займенники найчастіше виконують роль узгодженого означення, а за умови субстантивації – підмета, додатка чи іменної частини складеного присудка.

Займенник – важливий і обов'язковий елемент граматичної структури мови. Система сучасних займенників сформована на основі займенників української мови XVI–XVII ст.

Основний зміст роботи викладено в таких публікаціях:

1. Шпить О. Займенник в українських граматиках / Оксана Шпить // Українське мовознавство : зб. наук. праць / [відп. ред. А. К. Мойсієнко]. – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. – Вип. 45/1. – С. 422–428.

2. Шпить О. Займенники гоноративності в пам'ятках XVI–XVII століття / Оксана Шпить // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка / [ред. кол. Н. Скотна (гол. ред.), М. Федурко та ін.]. – Дрогобич : Видавн. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2015. – Вип. 36. – С. 127–138. – (Серія «Філологія»).

3. Шпить О. Займенники у діловій мові XIV–XV століть / О. Шпить // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2014. – Т. II (170). – С. 384–389.

4. Шпить О. Особові займенники та омонімі до них форми в українських пам'ятках XVI–XVII століть / Оксана Шпить // Вісник Львівського університету. Серія філологічна : зб. наук. праць / [відп. ред. : З. Купчинська, О. Костів]. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. – Вип. 63. – С. 138–143.

5. Шпить О. Б. Особливості семантики займенника української мови XVI–XVII століть (за матеріалами граматик) / О. Б. Шпить // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Вип. 21. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2016. – С. 47–52.

6. Шпить О. Семантика і граматика займенника *я* (*азь*, *язь*) у пам'ятках XVI–XVII століття / Оксана Шпить // Українське мовознавство : зб. наук. праць / [відп. ред. А. К. Мойсієнко]. – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. – Вип. 44/1. – С. 333–337.

7. Шпить О. Б. Присвійний займенник *вашь* у пам'ятках XVI–XVII століть / О. Б. Шпить // *Zbiór raportów naukowych. “Filologia i kultura: problemy i perspektywy”*. – Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2014. – S. 53–55.

8. Шпить О. Б. Особові займенники *вы (ви)* і *ты (ти)* у пам'ятках XVI–XVII століть: граматика / О. Б. Шпить // *Zbiór raportów naukowych. “Filologia i kultura : problemy i perspektywy”*. – Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2015. – S. 28–32.

9. Шпить О. Граматика і семантика присвійних займенників у пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII століття / Оксана Шпить // *Писемні пам'ятки: текст і контекст : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. Дидик-Меуш]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. – С. 179–191. – (Сер. «Історія мови»).*

10. Шпить О. Б. Семантика займенника *вы (ви)* у пам'ятках XVI–XVII століття / О. Б. Шпить // *Проблема традиції в українській культурі : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. курсантів, студентів та молодих учених, (Харків, 31 жовтня 2013 р.) / Державна служба України з надзвичайних ситуацій, М-во освіти і науки України, Нац. ун-т цивільного захисту України (кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін). – Х. : НУЦЗУ, 2013. – С. 265–267.*

11. Шпить О. Семантика і граматика у пам'ятках XVI–XVII століття особових займенників *азь (я)* і *ми (мы)* / Оксана Шпить // *III Міждисциплінарні гуманітарні читання : тези доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конференції, (Переяслав-Хмельницький, 6–7 червня 2014 р.) / [відп. ред. Г. В. Боряк] / М-во освіти і науки України, Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, Нац. наук.-досл. ін-т українознавства та всесвітньої історії [та ін.]. – К., 2014. – С. 23–25.*

АНОТАЦІЯ

Шпить О.Б. Граматика і семантика займенника в українській мові XVI–XVII століть – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертація є першим комплексним дослідженням займенників в українській мові XVI–XVII ст.

У роботі висвітлено історію формування поняття «займенник», узагальнено погляди учених на статус займенника як частини мови.

На підставі текстів українських писемних пам'яток сформовано корпус займенників XVI–XVII ст., проаналізовано їх за походженням, детально простежено особливості граматики та семантики особових і присвійних займенників, виявлено й охарактеризовано парадигматичні та синтагматичні зв'язки, синтаксичну роль. Здійснено порівняльний аналіз займенників XIV–XV ст. і займенників української мови досліджуваного періоду. З'ясовано, що займенники української мови XVI–XVII ст. становили розвинену і повноцінну

систему; більшість із них, будучи праслов'янськими за походженням, активно функціонує в сучасній українській мові та в діалектах.

Ключові слова: займенник, особові займенники, присвійні займенники, семантика, граматики, парадигматичні зв'язки, синтагматичні зв'язки, писемні пам'ятки.

АННОТАЦІЯ

Шпийт О.Б. Грамматика и семантика местоимения в украинском языке XVI–XVII веков. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация является первым комплексным исследованием местоимений в украинском языке XVI–XVII вв.

В работе изложена история формирования понятия «местоимение», обобщены взгляды ученых на статус местоимения как части речи.

На основании текстов украинских письменных памятников удалось сформировать корпус местоимений XVI–XVII вв., проанализировать их происхождение, подробно исследовать особенности грамматики и семантики личных и притяжательных местоимений, их парадигматические и синтагматические связи, синтаксическую роль. Проведен сравнительный анализ местоимений в украинском языке XIV–XV вв. и местоимений в украинском языке исследуемого периода. Установлено, что местоимения украинского языка XVI–XVII вв. представляют собой развитую и полноценную систему; большинство из них, являясь праславянскими по происхождению, активно функционирует в современном украинском языке и в диалектах.

Ключевые слова: местоимение, личные местоимения, притяжательные местоимения, грамматика, семантика, парадигматические связи, синтагматические связи, письменные памятники.

SUMMARY

Shpyt O. B. Grammar and Semantics of Pronoun in the Ukrainian Language of XVI–XVII centuries. – Manuscript.

The scientific thesis for the degree of Candidate of Philological Sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

The thesis is the first comprehensive study of the Pronoun in the Ukrainian language of the XVI–XVII centuries. The first part of work summarizes different views on the status of the Pronoun as a part of speech, presents the history of formation of the concept *Pronoun* from the first Ukrainian grammars to modern linguistic works.

The research is based on the corpus of texts of XVI–XVII centuries. Ukrainian pronouns are found in the texts of various genres. The pronouns were analyzed from the point of view of semantics and grammar as well as their origin. The work presents the paradigm of case forms, syntactic role of the personal and possessive pronouns in the sentence. It also offers a comparative analysis the functioning of pronouns in the

Ukrainian language of the XVI–XVII century, in the other Slavic languages of the same period and modern Ukrainian literary language, including its dialects. The author argues that the Ukrainian pronouns had a well-developed and complete structure at that period. The pronouns have ancient Slavic origin; most of them actively function in the contemporary Ukrainian language.

The following specific semantic contexts of personal pronouns were identified: personal pronouns in the religious-theological texts of XVI–XVII centuries, pointing to beings – the personages of the text of the Holy Bible and Evangelical traditions, this traditions had generalized to secular people; personal pronouns in polemical texts of XVI–XVII centuries pointing to living beings and not living beings; personal pronouns in the business documents of XVI–XVII centuries pointing to only to persons staying in the family or friendly relationship, clerical persons, having different social status and occupation; personal pronouns in the artistic and chronicle texts of XVI–XVII centuries pointing to creatures humans and animals; and to not living beings that are related with spiritual life of christians.

The following could be presented by the processed sources, semantic database of possessive pronouns of XVI–XVII centuries: indication of belonging to some person; belonging to the family, friends; an action carried out, performed by the same person or by itself and others.

The full case paradigm of personal and possessive pronouns were observed. Availability of suppletive forms of personal pronouns in direct cases in the texts of XVI–XVII centuries, their graphic, phonetic variants, full and short forms in the accusative, ablative and local cases were found.

Compared to the modern system, in the XVI–XVII centuries the basis of system of Ukrainian pronouns consisted of a greater number of options of linguistic units. The following stages of the language development confirm tendency to the unification of forms of pronouns. Thus, in the modern Ukrainian language pronouns have a clearer paradigm of inflections. Many polite phrases with the pronouns from business documents of XVI–XVII centuries have not been preserved in the modern Ukrainian language.

Key words: Pronoun, personal pronouns, possessive pronouns, Grammar, Semantics, paradigmatic relations, syntagmatic relations, written monuments.